

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ROGOJINĂ, LAVINIA

**Romanul fragilității : afectivitate și intersubiectivitate în
ficțiunea confesivă anglo-americană de la începutul secolului
XXI / Lavinia Rogojină. - București : Tracus Arte, 2019**

ISBN 978-606-023-046-5

82.09

www.tracusarte.ro

Editura Tracus Arte

București, str. Sava Henția nr. 2, sector 1

© 2019 Tracus Arte

LAVINIA ROGOJINĂ

Romanul fragilității

Afectivitate și intersubiectivitate
în ficțiunea confesivă anglo-americană
de la începutul secolului XXI

Tracus Arte

2019

Cuprins

Introducere	7
<i>Sinopsis</i>	18
Subiect, afect, intersubiectivitate, roman confesiv, sinceritate	25
<i>Etica subiectului în romanul contemporan</i>	25
<i>Panoplia afectului în romanul fragilității și receptarea critică</i>	30
<i>Teorii despre romanul contemporan</i>	39
<i>Discursul românesc și tehnologia digitală</i>	42
<i>Conceptul de intersubiectivitate la Emmanuel Lévinas și Judith Butler</i>	48
<i>Procedul formării subiectului uman la Foucault</i>	53
<i>De la romanul intelectualizării la romanul afectivității</i>	55
<i>Falsa problematică a dispariției subiectului</i>	58
<i>Confesiune și roman confesiv</i>	61
<i>Premisele romanului confesiv</i>	62
<i>Intermezzo: romanul sentimental</i>	65
<i>Confesiune, fragilitate și manipulare sentimentală</i>	68
<i>Cultura opiniilor</i>	73
<i>David Foster Wallace: revolta generației letargice și noua sinceritate</i>	76
<i>E Unibus Pluram. Naivitate, cinism și fragilitate</i>	80
<i>Banalitatea întrebării „Ce vrei să spui cu adevărat?”</i>	86

Julian Barnes și literatura fragilității	88
<i>Etica subiectului în roman</i>	88
<i>Confesiunea expresivă din O istorie a lumii în 10 capitole și ½</i>	90
<i>Subiectul uman între incertitudine și certitudine în Anglia, Anglia</i>	98
<i>Discursuri ontologice și momente de certitudine</i>	108
<i>Filosofia certitudinilor la Ludwig Wittgenstein</i>	114
<i>Cartezianism, subiect și sinele ca univoc</i>	117
<i>Romanul confesiv și mărturisirea religioasă</i>	121
<i>Nimicul de temut, o confesiune în descendență augustiniană</i>	124
<i>Gradul zero al ficțiunii în Niveluri de viață</i>	130
<i>Confesiunea cu un grad zero de ficționalitate</i>	135
 Marea casă: funcția expresivă a limbajului în romanul fragilității	143
<i>Intersubiectivitate negativă</i>	143
<i>Împotriva funcției argumentative în romanul fragilității</i>	151
<i>Spațiul asimetric al intersubiectivității fragile</i>	153
 Dialectica subiectului în romanele lui Jonathan Safran Foer: de la inducție subiectivă la sofism identitar	165
<i>Registrul fragilității epistolare</i>	165
<i>Estetica certitudinii între gest și privire</i>	175
<i>Între realitate și ficțiune în Extrem de tare și incredibil de aproape</i>	181
<i>Dialectica subiectului în romanul Iată-mă</i>	187
<i>Deprecierea monologului interior și idealizarea dialogului</i>	194

Subiectul literaturii și realismul fragilității în două romane de Jeffrey Eugenides	202
<i>Confesiunea multiplă și subiectul translucid</i>	205
<i>Gnothi Seauthon sau morfologia subiectului literaturii în Middlesex</i>	212
<i>Arheologia cunoașterii de sine</i>	218
<i>Ca și gheața, viețile crapă și ele.</i>	
<i>Personalități. Identități</i>	221
<i>Timpul circular al falselor începuturi și toate erorile lumii</i>	225
<i>Reabilitarea subiectului literaturii în Middlesex</i>	231
 Era tiparului, viitorul romanului și constructul subiectului în Umbrella	236
<i>Qualia, percepție și conștiință</i>	236
<i>Prezentul continuu și continuumul conștiinței</i>	250
<i>Istoria adevărată, melancolia letargică și encefalita letargică</i>	258
<i>Viitorul romanului și reabilitarea subiectului</i>	269
<i>E questa la fine del mondo?</i>	273
<i>Minți Gutenberg versus minți digitale</i>	279
 Concluzii	288
 BIBLIOGRAFIE	301
<i>Surse primare:</i>	301
<i>Surse secundare:</i>	302

Capitolul I

Subiect, afect, intersubiectivitate, roman confesiv, sinceritate

Etica subiectului în romanul contemporan

Cercetarea de față se înscrie în linia de gândire a dezbaterilor culturale despre subiect, etică și intersubiectivitate purtate, printre alții, de Charles Taylor, Jürgen Habermas, Fredric Jameson, Alessandro Ferrara, Paul Ricoeur sau Judith Butler. Este vorba de apariția discursurilor reconstrucției care înlocuiesc abordările teoretice ale suspiciunii și neîncrederii. În acest context al schimbărilor, reabilitarea subiectului și a afectivității sunt două modificări importante la nivelul discursului românesc care merită studiate îndeaproape.

La începutul secolului XX, subiectul s-a dematerializat în spațiul conștiinței, pentru ca în deceniile următoare acesta să fie redus la statutul de „miraj ideologic”¹ în „postructuralismul radical”, așa cum Ihab Hassan îl înțelegea retrospectiv. La rândul său, Fredric Jameson remarca o „urgență a

1. Ihab Hassan, *In Quest of Nothing, Selected Essays 1998-2008*, edited by Klaus Stierstorfer, New York, AMS PRESS, 2010, p. 15: „ideological mirage” [tr. n.].

subiectului¹ în contextul golirii de sens și al pluralismului, stadiu urmat de necesitatea restrucurării sale². Discursul românesc nu mai era la fel de interesant ca valul teoretic postmodernist care acaparase dezbaterile din mediul universitar (și nu numai) în a doua jumătate a secolului XX. Această modificare ierarhică a făcut ca narațiunile să fie citite și „folosite” doar ca instrument utilizat în legitimarea teoriei, așa cum remarca Shlomith Rimmon-Kenan cu o oarecare melancolie³. Într-o anumită măsură, caracterul seducător al teoriei a împins într-un con de umbră narațiunile, o schimbare care a dus la ignorarea coerenței interne a lumilor ficționale. Dar interpretarea⁴ trebuie să înceapă de la narațiune, nu de la teorie, sublinia într-un mod convingător Rimmon-Kenan. Această viziune era, în anii '90 ai secolului trecut, un argument valid, dar și alarmant din cauza situației paradoxale în care ajunsese literatura – romanul

1. Fredric Jameson, *Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, NC, Duke University Press, 1991, p. 47: „the urgency of the subject” [tr. n.].

2. *Ibidem*.

3. Shlomith Rimmon-Kenan, *A Glance Beyond Doubt. Narrative, Representation, Subjectivity*, Columbus, Ohio State University Press, 1996, p. 125. Teoreticiană examinează mai multe romane în studiul său, analizează cu ajutorul căreia ea ajunge apoi la o teorie unitară a discursului românesc; în acest demers critic, Rimmon-Kenan și-a propus să nu mai folosească textele literare doar ca mijloace utile pentru exemplificarea teoriei: „The attempt to theorize via literature is, at least partly, a reaction against impositions of theoretical models on literary texts or reductions of literary texts to the status of examples.” (p. 125)

4. *Ibidem*.

nu era cu nimic mai mult decât un *pre-text* pentru asamblarea demonstrației teoretice și promovarea, poate, a unui nou concept teoretic sau a unui nou curent literar. Din această cauză, conceptul umbrelă care adună trăsăturile unui nou curent literar e un demers secundar lecturii romanului ca discurs cultural și literar în cartea de față. Reabilitarea teoriei romanului urmărește mutarea centrului de interes al criticilor dinspre teorie spre narațiune, pentru ca în actul examinării criticul să poată observa și evidenția noile coordonate estetice și etice ale literaturii de astăzi.

În prezent, dezbaterile etice și noul dialog cultural au anulat într-o anumită măsură relativismul moral și cultural propus de gândirea postmodernă. Dar istoricizarea postmodernismului nu are loc deoarece dezbaterile teoretice nu mai sunt la fel de captivante, ci și pentru că metodele critice ale acestuia se istoricizează la rândul lor, așa cum remarca și Christopher Nash: „Sunt structurile postmoderne, formele de nedeterminare poststructuraliste, de exemplu, atât de proaspete și definitive încât să se plaseze în afara istoriei?”¹. Așadar, istoricizarea e un fenomen firesc chiar și în cazul abordărilor teoretice care vor să fie în afara istoriei sau pentru care istoria e doar o ficțiune.

1. Christopher Nash, “Slaughtering the Subject: Literature’s Assault on Narrative” (pp. 203-222), în Christopher Nash (ed.), *Narrative in Culture. The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature*, London and New York, Routledge, 2007 [1990], p. 217: „Are postmodernist, poststructuralist forms of indeterminism, for example, so fresh and final as to stand outside history?” [tr. n.].

Reabilitarea sensului (semnificației) și a subiectului sunt două aspecte importante în romanul fragilității, care atrag după sine încrederea cititorului în narațiuni ale vulnerabilității unde lipsește ambiguitatea postmodernă. În acest nou context cultural, romanul fragilității urmărește nu doar o deschidere spre celălalt prin formula intersubiectivității și afectivității, ci și reabilitarea dimensiunii etice a literaturii. Inevitabil, cititorul caută înțelesul sau semnificația textelor literare¹, amintește Nash, fiindcă lectura și interpretarea lui sunt gesturi ale înțelegerii și reflecției. De aceea, romanele nu pot fi reduse la simple „jocuri de limbaj”². E adevărat că starea de incertitudine din textele postmoderniste ale secolului trecut a creat o lume plurală fără ierarhii, în care cititorul nu știa, de multe ori, cum să se poziționeze sau ce să înțeleagă. În orice caz, gândirea postmodernă nu trebuie criticată pe de-a întregul, pentru că ea a dus la legitimarea multor discursuri și voci marginale ignorate timp de secole, pe lângă alte reușite notabile, cum ar fi deschiderea spre celălalt, toleranța și varietatea de opinii. Dar renunțarea la discursurile suspiciunii, deconstrucție și asumarea unui dialog critic constructiv ar putea schimba perspectiva asupra studiilor literare, conferindu-le un rol important în dezbaterile culturale actuale.

În primii ani ai secolului XXI, romanul fragilității propune o etică tare a subiectului printr-un discurs cultural al restaurării sensului și legitimării

1. *Ibid.*, p. 212.

2. *Ibid.*, p. 213.

interpretării cititorului, nu al deconstrucției. Prin urmare, reabilitarea posturii critice nu mai presupune doar reducionism teoretic, fie acesta „anti-realism, anti-subiect sau anti-filosofie”¹, într-o proză despre tot și nimic în mod particular², ci și o deschidere spre acele narațiuni fragile care nu pot fi incluse într-un fenomen literar unitar. *Strada cu un singur sens* unde teoria s-a împotmolit anunță epuizarea mecanismelor interpretative, „monotonia teoriei”³ și o anumită redundanță a interpretării. Astfel că tinerii scriitori ai finalului de secol XX s-au delimitat tot mai vizibil de valorile scriitorilor și teoreticienilor din vechea gardă. Dintre aceștia, David Foster Wallace remarcă⁴ plictisul scriitorilor și angoasa lipsei valorilor. Iar Ihab Hassan, un susținător al postmodernismului cultural, a semnalat într-un mod convingător că intelectualii postmodernismului literar au ignorat voit, în dezbaterile lor teoretice, faptul că oamenii pun foarte mult preț pe lucruri imateriale și preocupări morale, de aceea ei caută în roman un „adevăr al încrederii”⁵. O viziune similară trebuie aplicată și discursului românesc din romanul fragilității unde interpretarea trebuie înțeleasă și ca o întâlnire între scriitor și cititor.

1. *Ibid.*, p. 218.

2. *Ibid.*, p. 221.

3. Rareș Moldovan, *Symptomatology. A Study of the Problem of Legitimation in Late Modernity*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2011, p. 281.

4. David Foster Wallace, „E Unibus Pluram: Television and U.S. Fiction” în *A Supposed Fun Thing I Will Never Do Again*, New York, Little, Brown and Company, 2009. [1993]

5. Ihab Hassan, *In Quest of Nothing...*, p. 155.

Anumite direcții teoretice de astăzi nu mai sunt în concordanță cu discursul cultural actual promovat în roman, întrucât aceste interpretări critice ignoră fragilitatea subiectului evocat în narațiune și rolul afectivității în literatură, două aspecte importante care ar trebui incluse într-o teorie a romanului unde întâlnirea cu celălalt declanșează această primă experiență afectivă pentru cititor¹. Pe de altă parte, re-emergența romanului familial, recuperarea vocii confesive și stilistica afectivă a narațiunilor anunță o schimbare structurală a discursului românesc și demonstrează „plasticitatea” și adaptabilitatea sa în prezent. Revalorificarea subiectului în narațiunile fragilității nu poate fi negată, iar această reabilitare e cu atât mai evidentă în romanul de azi, un gen epic definit (în continuare) de o dispoziție „elastică și cuprinzătoare”².

Panoplia afectului în romanul fragilității și receptarea critică

Istoria romanului e un fenomen complex care nu poate fi înțeles doar prin prisma unei abordări critice unitare. Dar istoria romanului

1. Emmanuel Lévinas, *Altfel decât a fi sau dincolo de esență*, traducere de Miruna Tătaru-Cazaban, Bogdan Tătaru-Cazaban și Cristian Ciocan, București, Humanitas, colecția „Acta Phaenomenologica”, 2006.

2. Henry James, *The Art of Fiction. Essay on the Novel*, edited with an Introduction by Leon Edel, London, Rupert Hart-Davis, 1957, p. 50: „the novel is of all pictures the most comprehensive and the most elastic.” [tr. n.].

epocii Gutenberg propune câteva trăsături specifice care demarcă trecerea acestuia de la tehnologia medievală a cărții de tip manuscris la tehnologia modernă a cărții tipărite, posibilă datorită invenției lui Johannes Gutenberg (cel care pune bazele tipografiei moderne în Europa medievală). În secolele următoare, cărțile și, mai târziu, romanele tipărite în masă devin mai ușor accesibile cititorilor. Astfel că, în intervalul de timp de atunci și până astăzi, cărțile tipărite au influențat gândirea, atenția, empatia și emoțiile cititorului.

Revenind în prezent, e interesat de observat cum romanul anglo-american de astăzi trece printr-o schimbare de paradigmă și o „turnură afectivă”¹ (Nancy Armstrong), într-o hermeneutică a textului care urmărește redefinirea rolului pe care afectele îl au în actul scrierii și al lecturii, urmată de o „modificare de sensibilitate”² (Jago Morrison). O categorie interesantă a „sentimentelor impersonale” e propusă de Rachel Greenwald Smith³, într-o schemă interpretativă care evită suprapunerea „emoțiilor impersonale”, ca efect al lecturii, peste cele personale ale individului.

1. Nancy Armstrong, “The Affective Turn in Contemporary Fiction”, în *Contemporary Literature*, Vol. 55, Nr. 3, 2014, pp. 441-465.

2. Jago Morrison, “The Turn to Precarity in Twenty-First Century Fiction” *American, British and Canadian Studies Journal*, Vol. 21, Nr. 1, pp. 10-29, <http://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/8814/2/Fulltext.pdf>, accesat în 17 iunie 2016.

3. Rachel Greenwald Smith, *Affect and American Literature in the Age of Neoliberalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

Emoțiile impersonale sunt înțelese prin „afectivitatea textului”¹ și nu au un rol obiectiv sau subiectiv, ci ideologic și estetic în critica literară. Tocmai de aceea, teoreticiană alege drept exemplu ilustrativ sentimentele negative de antipatie sau dezgust, de vreme ce acestea pot fi înțelese ca afecte (sau emoții) cu care cititorul nu vrea să se identifice. Astfel, afectul nu e întotdeauna legat de subiect, individ sau sine², ci e și un *efect* al narațiunii și lecturii care poate fi inclus în logica hermeneuticii literare. De aceea, teoreticiană singularizează acele reacții afective neutre care nu implică un raport de identificare al cititorului cu personajul. Prin urmare, teoriile afectului literar contribuie la înțelegerea pluralității emoțiilor, pentru că ele nu trebuie suprapuse peste „sentimentele personale” ale individului, o perspectivă care își poate găsi locul în dezbaterile culturale, antropologice și psiho-terapeutice de astăzi. Abordarea care include afectele ca sentimente impersonale ale cititorilor deschide un orizont inedit de lectură pentru romanul fragilității, fiindcă aceste narațiuni propun noi forme de apropiere, lectură și încredere între scriitor și cititor.

O primă etapă în turnura romanului fragilității de la începutul noului mileniu a fost pricinuită de reabilitarea subiectului uman în ficțiune, precedată de modificarea atitudinii autorilor însșiși³ față de discursul literar și rolul acestuia. Spre sfârșitul

1. *Ibid.*, p. 4.

2. *Ibid.*, p. 29.

3. David Foster Wallace, „E Unibus Pluram: Television and U.S. Fiction”...

secolului trecut, detașarea postmodernă a fost înlocuită, în operele anumitor scriitori, de recuperarea afectelor¹ personale și impersonale. Dar modificarea discursului românesc nu a fost doar una afectivă, ci și formală, continuată astăzi de autori contemporani, așa cum arată Pieter Vermeulen². Sfârșitul romanului Gutenberg, anunțat de teoretician, deschide aria dezbaterilor actuale spre o nouă politică și etică literară³. Aparent, romanul de astăzi este cel care modifică teoria literară⁴, mai ales atunci când narațiunea are o greutate afectivă care nu poate fi ignorată în actul critic, așa cum se întâmplă în cazul romanului *Drumul*⁵, de Cormac McCarthy. Receptarea acestuia nu poate fi neutră sau lipsită de afecte⁶, prin efectul pe care narațiunea îl are asupra cititorului ca afect literar al textului. De cealaltă parte, emoțiile personale aparțin vieții trăite (ale cititorului), nu teritoriului literaturii. E important de precizat că afectele impersonale, așa cum acestea apar în cartea de față, se diferențiază de afectele din teoria lui Deleuze și Guattari, pentru care afectul e legat de corp, fiind o marcă a existenței subiectului somatic⁷. Chiar dacă

1. Rachel Greenwald Smith, *op. cit.*, p. 59.

2. Pieter Vermeulen, *Contemporary Literature and the End of the Novel, Creature, Affect, Form*, Palgrave, 2015.

3. *Ibid.*, p. 2.

4. *Ibid.*, p. 18.

5. Cormac McCarthy, *Drumul*, traducere de Irina Horea, București, Humanitas, 2009.

6. Pieter Vermeulen, *op. cit.*, p. 24.

7. Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Mii de platouri*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Editura Art, Colecția „Cărți cardinale”, 2013.

afectul a fost înțeles inițial prin corespondențele¹ între reacțiile corpului și conceptualizarea mentală a individului, afectul literar e mai puțin dependent de aspectul somatic, și este în primul rând un efect al lecturii.

Afectul² pentru Carla Namwali Serpell are o dimensiune arhaică de „dispoziție”³, ipostază care oferă o deschidere pasivă și activă termenului. El nu e doar un sentiment sau o reacție, ci devine „un aspect pragmatic și liminal, fiind o legătură între subiecte și obiecte, corpuri și minți, conștiință și absență”⁴. Serpell citește narațiunile contemporane ale incertitudinii prin filtrul eticii. În acestea, incertitudinile nu reprezintă doar o etichetă a

1. Michael Hardt, „Introducere”, în *The Affective Turn. Theorizing the Social*, Patricia Ticineto Clough (ed.), Durham and London, Duke University Press, 2007, pp. IX-X. Afectele pot fi acțiuni sau pasiuni dacă sunt declanșate de cauze interioare. În cartea de față, afectul nu e perceput ca o reacție a corpului, ci este un afect ca experiență a lecturii sau ca poetică a narațiunilor confesive. Pentru o discuție complexă despre teoria afectului vezi Brian Massumi, *Parables for the Virtual. Movement, Affect, Sensation*, Durham & London, Duke University Press, 2002 și Mellisa Gree and Gregory J.S. Seigwort (ed.), *The Affect Theory Reader*, Durham & London, Duke University Press, 2010.

2. C. Namwali Serpell, *7 Modes of Uncertainty*, Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2014.

3. *Ibid.* p. 5. Serpell explică etimologia latină a cuvântului „affectus” care înseamnă „dispoziție”, în timp ce verbul „afficere” înseamnă „a influența”.

4. *Ibid.*, p. 5: „pragmatic and liminal in this way: between subjects and objects, between bodies and minds, between consciousness and its absence”. [tr. n.].

reflexivității¹, așa cum se întâmpla în postmodernism, ci ele devin o marcă a intersubiectivității și esteticii afective.

Termenul de afect și conceptul de roman fragil sunt folosite în studiul de față cu mai multe înțelesuri raportate la literatură. În primul rând, afectul presupune apariția în narațiune a unor intersubiectivități fragile și relaționale, la nivel extraficțional, prin legătura cu cititorul. În al doilea rând, romanul fragilității reabilitează funcția comunicativă și dialogică a literaturii prin revalorificarea posturii cititorului. Pe de altă parte, afectul ca efect al lecturii e legat de vulnerabilitatea și expunerea autorilor care scriu romane în care emoțiile individului sunt folosite în literatură fără a fi ironizate. În al treilea rând, afectivitatea din romanul fragilității nu poate fi justificată ca falsă sau adevărată. La fel ca certitudinile în viziunea lui Wittgenstein, afectele literare au un statut de indecidabilitate. Ele sunt dependente de temeuri², nu de argumente. În acest context, certitudinile sunt subiective și devin obiective prin temeuriile care nu sunt nici adevărate, nici false, ci dependente de contexte de viață, scria Wittgenstein³. În cartea de față, certitudinile nu sunt doar temeuri sau nu sunt legate de jocul de limbaj în care celălalt trebuie să știe cum și ce simte interlocutorul, ci pot fi înțelese și ca certitudini afective ale cititorului ca efect al lecturii.

1. *Ibid.*, p. 20.

2. Ludwig Wittgenstein, *Despre certitudine*, pp. 73-77.

3. *Ibidem*.